

О.В. Єні,
аспірантка
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник доцент О.П. Кучинська)

Клопотання та інші форми звернень у кримінальному процесі України

Ключові слова: клопотання, скарга, заява, звернення, відвід, учасники процесу.

Стаття 40 Конституції України передбачає, що усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [9].

Закону України “Про звернення громадян” у ст. 3 конкретизує, що під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги [6]. Аналізуючи вказану норму, можна констатувати, що законодавець фактично ототожнює заяви та клопотання. Однак в тій же нормі міститься окреме визначення поняття клопотання як письмового звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо. Такий підхід законодавця, на нашу думку, не сприяє однозначному розумінню вказаних понять і спричиняє певні сумніви у громадян та представників державних органів при здійсненні правозастосовчої діяльності.

У кримінально-процесуальній діяльності також немає однозначного підходу до розуміння сутності різних форм звернень громадян. Чинний КПК України не містить визначень термінів “клопотання”, “скарга”,

“заява”, “прохання”, “відвід” і т.п., хоча і оперує ними в багатьох нормах. У зв'язку з цим на практиці при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ досить часто відбувається фактичне ототожнення названих форм звернень, що, на наш погляд, є негативною тенденцією і не сприяє правильному відправленню правосуддя. Саме тому виникає необхідність з'ясування спільних та відмінних ознак між вказаними формами звернень учасників процесу, їх детального аналізу, особливо в частині розмежування клопотань від подібних форм звернень у кримінальному процесі.

Питання, пов'язані із поданням учасниками процесу скарг, клопотань, заяв, в тому чи іншому аспекті розглядалися у працях таких науковців як Т.В. Варфоломеева, П.А. Лупінська, О.Г. Торянніков, О.В. Хімічева, Л.В. Черечукіна та інших. Однак варто відзначити, що потреби практики свідчать про необхідність подальшої розробки теоретичного розмежування названих інститутів у кримінальному судочинстві, особливо в контексті тих змін, які сьогодні відбуваються в суспільстві і відповідним чином впливають на суспільні відносини та діюче законодавство.

Інститут клопотань посідає досить значне та важливе місце у кримінально-процесуальному праві. Тому для розуміння сутності питань, які досліджуються, слід

визначити поняття клопотання. На наш погляд, клопотання у кримінальному процесі – це офіційне звернення до уповноваженого суб'єкта (дізнавача, слідчого, прокурора чи суду) особою, яка наділена таким правом, викладене в усній чи письмовій формі, про виконання певної процесуальної дії чи прийняття рішення з усіх питань, які мають значення для справи, з метою забезпечення прав та законних інтересів особи у кримінальному судочинстві.

Поруч із правом на заявлення різноманітних клопотань, учасники процесу користуються і таким надзвичайно важливим правом як подання скарг. Як свідчить практика, найчастіше з клопотаннями ототожнюються саме скарги. Л.В. Черечукіна зазначає, що досить чітко окреслилася тенденція, коли під виглядом клопотання фактично оскаржуються дії слідчого, і у 85 % заявлення таких клопотань має місце оскарження дій слідчого, а не клопотання як таке [22, 67]. П.А. Лупінська вказує, що в клопотанні часто знаходиться вираження скарга, оскільки одночасно з проханням про провадження якої-небудь дії в ньому вказується про порушення прав і законних інтересів особи, наприклад, в результаті відмови в задоволенні раніше заявленого клопотання [10, 152]. Це стверджує і О.В. Хімічева [21, 15]. Крім того, трапляються випадки, коли елементом клопотання є скарга, і навпаки. Вказана ситуація свідчить про те, що учасники процесу, помиляючись у своїх правах, плутаючи їх, зокрема, з правом подавати клопотання і правом оскаржувати певні дії чи рішення шляхом подання скарги, своєю поведінкою самі ж сприяють тому, що їх права та законні інтереси тим чи іншим чином залишаються нереалізованими, оскільки вирішення скарг і клопотань у кримінальному процесі здійснюється у різній процесуальній формі. Крім того, винуватцями подібних ситуацій в деякій мірі можна визнати і компетентні державні органи, які ведуть кримінальний процес і на які покладено обов'язок роз'яснення учасникам процесу їх прав, а саме: якщо таке роз'яснення належним чином не відбувається (наприклад, особі

лише вручається для ознайомлення відповідний протокол із переліком наданих їй прав або вони (права) усно оголошуються (перераховуються), і при цьому особі не тлумачиться зміст кожного незрозумілого їй терміну). Тому першим кроком на шляху вирішення окресленої проблеми, на нашу думку, слід визнати розроблення науково та теоретично обґрунтованих рекомендацій щодо роз'яснення, розтлумачення в повному обсязі, у зрозумілій та доступній для сприйняття формі кожному із учасників процесу наданих їм прав.

Клопотання і скарги, як вказує О.Г. Торянніков, є подібними, але не тотожними формами звернення обвинуваченого і його захисника до посадових осіб і державних органів для охорони прав і законних інтересів обвинуваченого. Спільним для клопотання і скарги є те, що етимологічна сутність і клопотання, і скарги – це прохання. Також до них пред'являються однакові вимоги щодо змісту та форми [19, 12]. Крім того, спільним для вказаних інститутів є те, що і заяви, і скарги, і клопотання є різновидами звернень громадян.

В той же час, як вказує Т.В. Варфоломеєва, ці та інші процесуальні засоби мають свою специфіку, призначення, конкретний зміст, особливості використання [2, 26]. На нашу думку, істотні відмінності між інститутами клопотань, скарг і заяв у кримінальному процесі України полягають у наступному:

1. У суб'єктному складі. Ми вважаємо, що право внести клопотання і фактично цим ініціювати певні, специфічні правовідносини мають лише ті особи, яким це право надано чинним кримінально-процесуальним законом (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, прокурор, а в окремих випадках – свідок, експерт, трудовий колектив, представик служби у справах неповнолітніх); а обов'язок розглянути клопотання покладено лише на чітко окреслене коло суб'єктів (особу, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора, суд). В той же час право подати заяву чи скаргу мають всі

без винятку особи до будь-якого органу чи посадової особи, так чи інакше причетних до здійснення кримінально-процесуальної (і не лише) діяльності.

2. У змісті. В клопотанні йдеться про виконання певної процесуальної дії чи прийняття певного рішення з усіх питань, які мають значення для справи. Скарга завжди містить вимогу про усунення дійсного або уявного порушення права чи законного інтересу посадовими особами або державними органами при прийнятті ними певного рішення або вчиненні дії. Скарга – це прохання про усунення будь-якої несправедливості, неправильності [14, 151]. Як вказує О.А. Максимов, скарга має ретроспективний характер, а клопотання – перспективний [11, 100]. Дійсно, в скарзі особа виражає свою незгоду з уже прийнятим в минулому рішенням, із вчиненою дією чи бездіяльністю, а в клопотанні йдеться про можливість в майбутньому забезпечити певне право чи законний інтерес шляхом прийняття рішення чи вчинення дії. Заяви ж містять повідомлення зацікавлених юридичних чи фізичних осіб, пов'язані з реалізацією їх прав чи законних інтересів, або про недоліки в діяльності посадових осіб чи державних органів. У кримінальному процесі заяви можуть також бути подані особами, які ще не є учасниками процесу, з метою визнання за ними певного процесуального статусу.

3. У кінцевій меті. Заявляючи клопотання, особа прагне здійснити в майбутньому своє право або законний інтерес. Подаючи заяву, особа може лише констатувати певний факт або висловити свою точку зору з того чи іншого питання, а скаргу – прагне відновити уже порушене, на її думку, право чи інтерес.

4. У результатах розгляду. Розглянувши клопотання, слідчий, дізнавач, прокурор чи суд виносять постанову (ухвалу), а скаргу чи заяву – складають лише відповідь або повідомлення (за окремими винятками, як то при винесенні постанови про відмову в порушенні кримінальної справи за заявою про злочин). До того ж, клопотання розглядається органом, у провадженні якого перебуває

справа, а скарга досить часто подається до вищестоящего органу, що передбачає більш складну процедуру її розгляду.

5. У строках розгляду. Чинним кримінально-процесуальним законодавством передбачені різні строки розгляду та вирішення клопотань, скарг та заяв в залежності від їх різновиду.

Слід відмітити, що скарги поділяються на дві групи в залежності від їх зв'язку із раніше поданими клопотаннями, а саме:

а) скарги на рішення особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора чи суду, якими відмовлено (частково чи повністю) в задоволенні попередньо поданого клопотання. В цих випадках процесуальний порядок подання скарги є своєрідною гарантією, яка забезпечує право на заявлення клопотань. Як зазначається в науковій літературі, задоволення скарги одночасно означатиме визнання раніше заявленого клопотання обґрунтованим [18, 33];

б) скарги на інші рішення та дії вище перелічених осіб (не пов'язаних із прийняттям рішення за клопотанням).

Отже, приходимо до висновку, що між інститутами клопотань, скарг та заяв у кримінальному процесі існує ряд відмінностей, які впливають на особливості їх розгляду та вирішення компетентними органами, а також на реалізацію своїх прав учасниками процесу.

При розгляді даного питання хотілося б окремо зупинитися на тому, до яких саме форм звернень слід віднести відвід – це клопотання, скарга, заява чи це взагалі окрема форма звернення у кримінальному процесі? Як свідчить вивчення судової практики, судді по-різному діють в разі заявлення учасниками відводу. Так, деякі з них, використовуючи словосполучення “клопотання про відвід”, обговорюють його з іншими учасниками, інші, використовуючи вираз “заява про відвід”, не виносять на обговорення. Однак варто вказати, що більшість суддів, не заглиблюючись в особливості законодавчого регулювання названого інституту, все ж таки обмежується терміном “відвід”, що, виходячи із норм КПК України, є цілком законним. Маємо відмітити,

що у спеціальній літературі вказане питання також вирішується неоднозначно. В деяких наукових джерелах прямо зазначається, що звернення особи з відводом є клопотанням (зокрема, про відсторонення особи від участі в провадженні у кримінальній справі). Це стверджують П.А. Лупінська, О.Г. Торянніков, М.М. Видря, Е.М. Мурадьян [20, 172; 18, 15; 3, 11; 13, 41]. Крім того, розглядаючи питання про відводи, використовують термін клопотання А.В. Козлов, В.М. Лебедев, А.М. Бірюкова, О.В. Гоманюк [7, 15; 8, 95; 1, 13; 4, 68]. Однак висловлюється і інша, протилежна точка зору. Так, А.М. Меженцевою та іншими науковцями цілком справедливо, як ми вважаємо, зазначається, що прохання про відвід є не клопотанням, а заявою [12, 61; 16, 87], і ми в повному обсязі підтримуємо такий підхід, оскільки кримінально-процесуальним законом право заявляти клопотання та відводи передбачені як окремі суб'єктивні права. Крім того, ст. 56, 60 КПК України прямо передбачають формулювання “заява про відвід”. Відмінності між інститутом клопотань та інститутом відводів полягають і в тому, що клопотання вирішується особою, якій воно

подається, а відвід – також і іншими особами (суддями, головою суду, вищестоящим прокурором тощо). До того ж, як слушно вказує Р.Д. Рахунов, природа відводу інша, ніж природа порушення клопотання про долучення нових доказів чи про доповнення досудового слідства [15, 222]. Отже, на нашу думку, при здійсненні кримінально-процесуальної діяльності найбільш доцільно було б використання виразу “заява про відвід”.

В контексті викладеного не можна визнавати клопотаннями і такі форми дій учасників процесу як виступи в дебатах, внесення зауважень на протокол судового засідання, відкликання апеляції (хоча в окремих літературних джерелах зустрічаються відповідні вислови) [18, 32; 17, 67; 5, 13].

Ми вважаємо, що врахування всіх перелічених відмінностей дозволить відрізнити інститут клопотань від інституту скарг та заяв у кримінальному процесі, а тому сприятиме своєчасному та більш правильному забезпеченню прав та законних інтересів громадян, а також об'єктивному відправленню правосуддя.

Список літератури:

1. *Бірюкова А.М.* Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Одеса, 2006. – 20 с.
2. *Варфоломєєва Т.В.* Організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – К., 1994. – 38 с.
3. *Видря М.М.* Участники судебного разбирательства и гарантии их прав: Учебное пособие. – Краснодар, 1979. – 102 с.
4. *Гоманюк О.* Оцінка висновку експерта на досудовому слідстві // Вісник прокуратури. – 2006. – № 5 (59).
5. *Загурський О.Б.* Судові дебати в кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К, 2003. – 17 с.
6. Закон України “Про звернення громадян” від 2 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
7. *Козлов А.* Основания отвода судей // Советская юстиция. – 1971. – № 13.
8. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР / Под общ.ред. В.М. Лебедева. – М.: Спарк, 1995.
9. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

10. *Лупинская П.А.* Право жалобы в уголовном судопроизводстве в свете Конституции СРСР // Конституция СССР и дальнейшее укрепление законности и правопорядка: Материалы конференции. – М.: ИГПАН, 1979.
11. *Максимов О.А.* Жалоба и ходатайство как единый правовой институт // Правовая политика и правовая жизнь. – 2006. – № 2 (23).
12. *Меженцева А.Я.* Ходатайства в советском уголовном судопроизводстве // Вопросы борьбы с преступностью. Выпуск 37. – М.: Юрид. лит., 1982.
13. *Мурадян Э.М.* О судебных ходатайствах // Государство и право. – 2006. – № 6.
14. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. – М., 1986.
15. *Рахунов Р.Д.* Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. – М.: Госюриздат, 1961. – 277 с.
16. *Соловьев А.Б., Токарева М.Е., Власова Н.А.* Общие условия предварительного расследования. – М.: Юрлитинформ, 2005. – 142 с.
17. *Теремецький В.* Права природа відкликання апеляції, поданої на вирок суду // Вісник прокуратури. – 2007. – № 9 (75).
18. *Торянников А.Г.* Адвокат в уголовном процессе (деятельность адвоката по оказанию юридической помощи обвиняемому в реализации прав на заявление ходатайств и принесение жалоб). – М., 1987. – 45 с.
19. *Торянников А.Г.* Права защитника на заявление ходатайств и принесение жалоб в уголовном судопроизводстве: Автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.09. – М., 1983. – 22 с.
20. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации / Отв. ред. П.А. Лупинская. – М.: Юристъ, 2004. – 800 с.
21. *Химичева О.* Уголовно-процессуальная регламентация права заявлять ходатайства // Законность. – 2004. – № 2.
22. *Черечукина Л.В.* Судебный контроль за досудебным производством. – Луганськ: РИО ЛИВД, 1998. – 124 с.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию общих и отличительных свойств институтов ходатайств, заявлений и жалоб в уголовном процессе Украины. Особое внимание автор уделяет различию ходатайств и отводов.

SUMMARY

This article is devoted to researching common and distinguishing features of the institutions of motions, applications and complaints in criminal procedure of Ukraine.

Special attention has been paid to the differences of motions and rejections.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

Подано 24.09.08